

БОШКО БРАЈОВИЋ

О НЕКИМ ПРАВНИМ АСПЕКТИМА ИТАЛИЈАНСКЕ ОКУПАЦИЈЕ И УСТАНКА У ЦРНОЈ ГОРИ 1941. ГОДИНЕ

Прије педесет година италијански фашистички окупатори, кршењем међународних правних норми — Хашке¹⁾ и Женевске конвенције²⁾ о поступању са непријатељском страном, и Бриан Келоговог пакта³⁾ о забрани рата, запосјели су Црну Гору и успоставили свој режим, покушавајући свим средствима да поносне Црногорце претворе у своје послушне поданике, газећи природно право грађанина и народа на слободу.

Као и у осталим областима, Италијани су у Црној Гори и Боки настојали да у сопственим редовима и међу становништвом покажу како је фашистички систем на најадекватнији начин изразио „политичке и економске интересе италијанског народа“, уједно и његове историјске аспирације, што је убрзо прерасло у

¹⁾ Под Хашким конвенцијама подразумевају се акти прихваћени на I (1899) и II (1907) Хашкој конференцији, који су временом постали саставни дио основних извора савременог међународног позитивног права.

На I Хашкој мировној конференцији (18. V до 29. VII 1899), у чијем је раду учествовало 26 држава усвојене су три конвенције: 1. конвенција о мирном рјешавању међународних спорова, 2. конвенција о законима и обичајима сувоземног рата, и, 3. конвенција о прилагођавању начела Женевске конвенције из 1864. на поморски рат.

На II Хашкој мировној конференцији учествовало је 45 земаља и на њој је прихваћено 13 конвенција и једна декларација, а 11 од помених аката односе се на ратно право. Најзначајнија међу њима је Четврта Хашка конвенција о законима и обичајима на копну, са тзв. Хашким правилима о сувоземном рату.

Женевски протокол од 17. јуна 1925, коме су одмах приступиле 34 државе, међу којима и Југославија, која га је ратификовала 1929. године: „Зарађене стране не смију користити у оружаном сукобу средства која су изузетно свирепа, пошто се противе општим начелима међународног права...“

Потврђен женевским конвенцијама о заштити жртава рата (1949), чиме је потврђено да је још на снази.

²⁾ Женевска конвенција за побољшање судбине рањених и болесних у рату од 27. јула 1929:

о рањеницима и болесницима:

чл. 1. „Војна лица и остала лица службено придодата војскама, која буду рањена или болесна мораће бити поштована и штићена у свим при-

политичко-пропагандну девизу: „Данас је фашизам Италија. Ко мрзи фашизам мрзи и Италију!“⁴⁾

Италијански окупатори су од почетка настојали да постигну своје давнашње снове — успостављање империјалне власти, да се учврсте на Балкану, да загосподаре Јадранским морем, и путем денационализације и другим средствима притиска обезбиједе неопходне услове да се „поклопе расне са политичким границама“ на чему је Мусолини веома инсистирао.⁵⁾

Још 2. јуна 1941. године карабињерски потпуковник Сестили је писао да би Далмацију требало ослободити од „непожељних елемената“ путем „декрета о протеривању“ и у исто вријеме њихова мјеста попунити приливом радних и одабраних Италијана“.

Уведено је Италијанско судство, па се судило по одредбама Општег кривичног закона и Војног ратног кривичног закона. Још 24. априла 1941. године наговијештено је да ће ускоро бити издата „специјална наређења“ за судство у окупираним и анектираним областима. Средином маја Мусолини је ставио до знања окупационим властима да су италијански војни судови надлежни „за расправљање преступа предвиђених наредбама издатим на окупираној територији“. Тада је на Цетињу успостављен Ратни војни суд, потом у Љубљани, Ријеци, Шибенику, Тирани, итд.

Мада су италијанске трупе нарочито у почетку наступале с тезом о својој „ослободилачкој“ и „пријатељској“ мисији, о „заштитничкој“ и „добротворној“ окупацији, ипак су упозоравале да ће се фашистички закони „примјењивати свом жестином“ — да ће судити свима који буду „ма шта скривили“.⁶⁾ Которски префект Скаселати сматрао је да према непоћудним еле-

ликама; са њима ће поступати човјечно и његоваће их без разликовања народности зараћена страна која их буде држала у својој власти...“

чл. 2. Рањеници и болесни који падну у руке оној другој зараћеној страни биће ратни заробљеници и на њих се има примјењивати општа правила међународног права, која се односе на заробљенике“.

чл. 3. „Послије сваке битке, она страна која је заузела бојно поље предузеће мјере ради изналагања рањеника и мртваца и ради тога да их заштити против пљачке и рђавих поступака“.

чл. 4. „Зараћена страна ће се старати да тијела буду сахрањена часно, да њихови гробови буду респектовани и да се узмогну свагда пронаћи“.

³⁾ Бријан Аристид, француски државник, послје I свјетског рата један је од поборника паневропске иницијативе Бријан-Келоговог пакта (1929) и поборник Друштва народа. Добио је Нобелову награду за мир (1926). Франк Келог, амерички државник. Бријан-Келогов пакт склопљен је 1928. у Паризу. Њиме су се државе потписнице одрекле рата као метода рјешавања међународних спорова, обавезујући се уједно за мирно рјешавање свих спорних питања.

⁴⁾ Зборник, том III, књ. 4, док. 205. Осим тога, неколико заробљеника, ослобођених из партизанског заробљеништва, изјавили су како „устаници тврде да се они боре против црних кошуља, официра и фашизма“ — обавијестио је Мацоллини 18. VII 1941. Министарство иностраних послова у Риму (Зборник, том III, књ. 4, док. 150).

⁵⁾ Зборник, том VI, књ. 3, док. 190. „Глас Црногорца“ бр. 5, од 20. VI 1941.

⁶⁾ Зборник, том III, књ. 1.

ментима треба поступати „без опасног милосрђа“, јер је то услов за нормализацију прилика у Боки Которској.

Италијанско руководство је високо вредновало чињеницу да тзв. „нови крајеви“, окупирани и анектирани, за Италију значе много у војно-политичком и економском погледу, јер су они упориште и ослонац за продирање у Босну и Херцеговину, прије свега у области богате сировинама „крајње потребним“ италијанској индустрији и привреди уопште. Занимљиво да је генерал Орландо, управо 12. јула 1941. видовито упозоравао фашистичко вођство у Риму, следећим ријечима: „Пошто је главнина њемачких снага заузета на руском војишту, револуционарни покрети који су настали у залебу поменутог војишта могли би да се одразе врло неповољно“ по италијанске интересе, па је указивао на предузимање мјера против „акција падобранаца“ — или партизана који би настојали да „униште животне центре и саобраћајне линије“ или пак да „војнички организују устанике“.

Фашистичко судство у Црној Гори примјењивано је безобзирно, не марећи за традиције и обичаје црногорског народа, нити пак за међународне ратне норме. Према сопственој оцјени италијанских окупационих власти, први знаци пометње и незадовољства искрсли су територијалним сакаћењем Црне Горе, додјеливањем Улциња, Тузи, Плава, Гусиња и Рожаја тзв. Великој Албанији, посебно анексија Боке Которске, што је изазвало опште огорчење становништва. То огорчење је добило у интензитету због прогона десетак хиљада Црногораца са својих прадједовских огњишта на Косову и Метохији. Иако је солидарност према прогоњеним од стране њихових рођака и пријатеља исказана на топао и дирљив начин, објективно, доласком толиког броја бескућника умногоме је погоршана ионако претешка економска ситуација у Црној Гори. Избјеглице су собом донијеле очај, гњев и осветничко расположење, нарочито због тога што су шиштарски шовинисти и колаборационисти, управо ослономцем на италијанске трупе реализовале своје антијугословенске снове, примјењујући при томе најбруталнија средства против Црногораца и Срба широм косовско-метохијске области.

Познато је да се КПЈ никад није сложила са капитулацијом и комадањем Југославије, што се у Црној Гори на најорганизованији начин испољило.

Задаћа црногорских комуниста, како је постављена на Савјетовању Комунистичке партије Југославије, почетком маја 1941. јесте „да мобилишу црногорски народ против италијанског окупатора, да воде борбу против покушаја успостављања некакве династије слободарском црногорском народу, да воде борбу против федералиста као агената италијанских империјалиста, да воде борбу против пљачкања сиромашног црногорског народа ...“⁷⁾

⁷⁾ Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945, књ. 1, II издање, стр. 42—43.

„Земља је растргана и подијељена између неколико империјалистичких освајача али то не може да буде никаква запрека за даље јединствено деловање КПЈ... за заједничку борбу народа из свих покрајина против окупатора и њихових агената у земљи“.

Репресивне мјере против устаника и присталица НО покрета биле су веома сурове, почев од масовног хапшења до стријељања на лицу мјеста појединаца или група ухваћених на попришту борбе. Под удар фашистичког Кривичног закона долазили су сви они који су угрожавали сигурност окупационих трупа, учествовали у побуни, вршили антиокупаторску пропаганду, приступали организацијама НО покрета, помагали партизанске јединице било у ком виду, учествовали у диверзантским акцијама на комуникацијама или саботажама у индустријским погонима, који су давали обавјештајне податке или прикупљали материјална средства за НО покрет, с напоменом да је већина тих квалификација повлачила интернацију и вишегодишње робијање по италијанским затворима, па и кажњавање смрћу. Италијански команданти и функционери кажњавали су у сопственој средини све оне који су испољавали колебање, небудност и страх у борби против НО покрета. Италијанским војницима у Црној Гори уручиван је и подсјетник генерала Биролија, чија је антијугословенска поента садржана у поруци „Мрзите овај народ!“⁸⁾

Разуђени систем репресивних мјера: слање у интернацију на стотине црногорских родољуба, уништавање читавих села у знак одмазде за претрпљене губитке, пљачка, итд. — од стране појединих италијанских писаца покушава се игнорисати, као што то чини историчар Лој у својој књизи „Операције италијанских јединица у Југославији 1941—1943“, гдје наводи да су „у неким околностима“ паљене „куће без укућана“ и да то „дивљање на камену пасивне Црне Горе“, забога, не би требало преувеличавати, уголико прије што је „војник обавезан на послушност“ (према догмама Светог Аугустина).⁹⁾ Вриједи, истина, напоменути и то да је било крајности међу припадницима италијанске окупационе војске. С једне стране: брутално понашање италијанских „црнокошуљаша“ и доброг дијела функционера окупационе власти, и, с друге стране, нешто попут наклоњеног држања не малог броја италијанских војника према ослободилачкој борби у Црној Гори и Југославији.

Фашистички окупатор се с мањим или већим поуздањем ослонио на капитуланте и изроде црногорског народа, почев од оних у Привременом административном комитету средином априла 1941. до оних у самозваном Црногорском сабору, који није имао никаквог овлашћења да иступа у име црногорског народа. Њихов снисходљив став и неприкривено служење туђину, повремено се оглашавало преко „Гласа Црногорца“ и Радија

⁸⁾ Зборник, том III, књ. 4, док. 205.

⁹⁾ Едоардо Лој, Операције италијанских јединица у Југославији 1941—1943, издање Историјског института Генералштаба италијанске војске, Рим, 1978.

Цетиња, првенствено у смислу величања „племените“ мисије фашистичке Италије у Црној Гори. Уочи напада на СССР, 20. јуна 1941, објављено је како је у току „битка посљедња“¹⁰ и да су фашистички војници „тврђи“ од „непријатеља“, тј. од војника Антифашистичке коалиције и евентуалних црногорских побуњеника. На првој страни овог колаборационистичког гласила, 9. јула, објављен је позив Црногорцима да пораде на томе да прољеће 1941. буде „симбол и почетак нове славе и нове срећније историје „Црне Горе којој је Италија „вратила слободу“.¹¹

Услиједио је Црногорски сабор, који је на тзв. Петровданској скупштини 12. јула, прокламовао Црну Гору као „независну и суверену“ државу под покровитељством фашистичке Италије. Један од протагониста те Скупштине, Секула Дрљевић, готово је ликовоа: „Нестало је Југославије и створена могућност: да Црна Гора као независна држава буде уопчана у нови европски систем који изграђују два европска генија савремености и њихове непобједиве армије. (Мисли се на Мусолинија и Хитлера).¹² А италијански цивилни комесар Мацолини је додао да је црногорска држава обновљена „из последњих разбацаних удова мозаика какав је била Југославија“.¹³

Агресија је злочиначка радња. Народ који се одупире таквој злочиначкој радњи, његова борба, не може се прогласити нелегалном. Народни устанак је имао правну основу у забрани агресивног рата, а на основу права на одбрану, организовао је отпор окупатору, па је борба устаника са становишта међународног права законита. Борци у таквој одбрани уживају статус заштићених ратника по међународном праву. Ми смо — НОП, у том погледу правни наслѣдници оних који су 6. априла 1941. године водили рат и тиме се објективно нашли у антифашистичкој коалицији против сила Осовине.

Огласила се слободарска Црна Гора 13. јула 1941. године, јединствен случај на европском ратишту, с резултатима који су свима добро познати, поводом којих је генерал Пирцио Бироли, носилац свих овлашћења италијанске врховне команде, упозоравао фашистички врх у Риму: „То је народ спреман на све... Становништво подржава непријатеља... Држати Црногорце у покорности исто је што и орати море“.¹⁴)

У седмодневним акцијама (13—20. јули 1941) постигнути су огромни успјеси. Ослобођени су сви градови изузев неколико већих, заробљено преко 4.000 италијанских војника, заплијењена велика количина оружја, муниције и друге опреме.

На ослобођеној територији основани су нови органи народне власти, народноослободилачки одбори.

¹⁰) „Глас Црногорца“ од 20. VI 1941.

¹¹) „Глас Црногорца“, бр. 8, од 9. VII 1941.

¹²) Зборник, том III, књ. 4, док. 147. „Глас Црногорца“ од 13. VII 1941.

¹³) „Глас Црногорца“, бр. 9, од 13. VII 1941.

¹⁴) Зборник, том XIII, књ. 1, док. 71.

Запажени су и покушаји петоклонаша да се повежу са непријатељем, да разбију јединство народа. Стварани су народни судови који су судили лицима која врше шпијунску службу у корист непријатеља, врше деморализацију говорећи да је устанак отпочео сувише рано, користе племенске и вјерске разлике у циљу отежавања НОБ-е, шпекулишу са намирницама.

Хумани поступак црногорских устаника према заробљеним и рањеним италијанским војницима, у потпуности је у складу са Женевском конвенцијом за побољшањем судбине рањеника и болесника у војскама у рату, од 27. јула 1929. г. (чл. 1—4. Конвенције), као и поврмени преговори и размена заробљеника и црногорских интернираца између Главног штаба Црне Горе и Команде италијанских окупатора, показатељ је од изузетног значаја, нарочито са становишта поштовања међународних ратних норми, као и показатељ снаге НОП-а у Црној Гори као ратујуће стране. „Никоме није узета лична опрема, одузето је само оружје, здрави су нахрањени, рањени превижени, мртви су одмах закопани“ — стоји у једном документу са сектора Грахова.¹⁵⁾ Италијанска документација потврђује ту праксу на разним мјестима — у Жабљаку, у Даниловградском срезу и на другим поприштинама устанком усталасане Црне Горе.

У извјештају Команде карабињера од 16. јула 1941. г. о догађајима у Црној Гори од 13. јула, „Промеморија“ за Дучеа, — каже се да су устаници пустили на слободу код наше станице Кокот 43 наших заробљеника . . . изјавили су да се са њима добро поступало. И даље, у истој „Промеморији“, — да је „из Вирпазара у Скадар моторизованом барком стигло 46 наших заробљеника у пратњи једног нашег официра и 2 подофицира које су устаници пустили на слободу . . .“

А послије битке на Јелин дубу, у Братоножићима, 18. октобра 1941. године, у којој је погинуло, рањено и заробљено око двјеста непријатељских војника и официра и заплијењена велика ратна опрема, пуштена су на слободу 44 непријатељска војника, а задржано 20, који су замијењени за похашпене и интерниране Црногорце, након преговора у Мартинићима 26. октобра 1941. године, у присуству 2 виша официра италијанске војске, и наше делегације у којој су били: Блажо Јовановић, адвокат, Пеко Дагчевић, капетан шпанске републиканске војске и сељак Ђуро Чагоровић.¹⁶⁾ Италијанским официрима и војницима саопштен је циљ наше борбе: истјеривање окупатора и образовање демократске народне владавине. Учињена је и порука издајцима народа: „под небом неће бити рупе у којој ћете се моћи сакрити од народног суда, од нове Бадње ноћи која ће очистити све потурице и лижисахане“.

Покрајински комитет Комунистичке партије Црне Горе, осврћући се на тринаестојулски устанак 1941. г. подвлачио је да се оружаним устанком у Црној Гори знатан број италијанских

¹⁵⁾ Архив Војно-историјског института, кутија 2001, 16-1/3.

¹⁶⁾ НОБ у Црној Гори 1941—1945, Хронологија догађаја, Титоград, 1963, стр. 141 и стр. 154.

војника деморалисао због претрпљених пораза. Осим тога, Покрајински комитет наводи како је тада више хиљада заробљених непријатељских војника осјетило „да се црногорски народ не бори против италијанског народа, већ против свог и његовог заједничког непријатеља — фашизма“.¹⁷⁾ У таквом односу може се уочити једна од компонената која ће у повољним околностима, (септембра — октобра 1943. г.) под заставу НО покрета довести стотине и хиљаде италијанских антифашиста, и то управо из редова италијанске окупационе армије. Отуда је ослободилачка борба у Црној Гори и Југославији представљала „симбол ослободилачке борбе“ национално и социјално потлачених, као што су прије мене овдје многи историчари констатовали, и да посљедице укупног дјеловања НО покрета прелазе оквире Југославије, па и са становишта придржавања црногорских и југословенских бораца за слободу норми међународног ратног права 1941. године и касније на цијелом југословенском ратишту.

Вошко Брајовић

ON SOME LEGAL ASPECTS OF THE ITALIAN OCCUPATION
AND THE UPRISING IN MONTENEGRO IN 1941

S u m m a r y

The Italian fascists, breaking the international law of the Hague and Geneva convention, as well as the Kellogg-Briand Pact outlawing war, occupied Montenegro and installed their regime, stepping on the natural rights of the citizens and people to freedom.

The particular discontent and exasperation of the people were caused by the territorial crippling of Montenegro by awarding the following cities to so-called Great Albania: Ulcinj, Tuzi, Plav, Gusinje and Rožaje, and which was intensified by the expelation of tens of thousands of Montenegrans from their hearths in Kosova and Metohia.

The communist party of Yugoslavia has never accepted the parcelling out of Yugoslavia. On the other hand, the fascist occupier relied, more or less confidently, on capitulants and morally degenerate persons of the Montenegrans people, who proclaimed Montenegro at the so-called Saint Peter's Day Assembly, July 12th, 1941, as a »free and sovereign« country under the protection of fascist Italy, to which Montenegrans answered with the July 13 Uprising, which was a unique case in enslaved Europe, and which results are known.

The repressive measures against the insurgents and supporters of the People's Liberation Movement were very severe, beginning with mass arrests and leading to on the spot executions of individuals or groups caught on the battlefield and deportation to internment of hundreds of Montenegrans patriots in retaliation for the losses suffered.

Montenegrans treated the captured and wounded Italian soldiers humanely and in accordance with the Geneva convention, which could be proved even in Italian documents.

The people's uprising, legally based in the ban on aggressive wars, and on the right of self-defence, actually was a resistance to the occupier, and thus from the standpoint of international law the struggle of the insurrectionists was legitimate.

¹⁷⁾ Зборник, том III, књ. 4, док. 2.

